

Hüseyn Cavid akademik İsa Həbibbəylinin tədqiqatlarında

Əkrəm Həsənov

İlahiyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu
E-mail: garibekrem@hotmail.com

Annotasiya. XX əsr Azərbaycan romantik şeirini Məhəmməd Hadi, Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq, Abbas Səhhət təmsil edirdilər. Romantiklərin lirik şeirlərində realistlərdə olduğu kimi, azadlıq, istiqlal mövzuları, həyatı daha gözəl və parlaq görmək arzusu əsas yer tuturdu. Lakin fərq burasında idi ki, romantiklər daha çox arzular, xəyallar ardınca qaçır, ümidlərini gələcəyə bağlayırdılar. Onlar yaşadıkları mövcud həyatdan, cəmiyyətdən narazı idilər, xaosu, hərc-mərcliyi, zülmü, vəhşəti görür və bunları “fəryad” şəklində ifadə edirdilər. Məhəmməd Hadi “İnsanların tarixi faciələri, yaxud Əlvahi-intibah” şeirində yazırdı ki, həyatın səsləri qulaqlarıma fəryad şəklində çatır, bir-birinə qardaş olacaq insanlar əslində yadırlar, bu yer üzü qanlı bir düzənlikdir, insan övladı bu qanlı torpaqda səyyadlıq edir, ədalət və məhəbbətin isə yalnız adı vardır...

Məqalədə XX əsr Azərbaycan romantik poeziyasından və onun ən görkəmli nümayəndəsi Hüseyn Cavidin yaradıcılığından, xüsusilə də akademik İsa Həbibbəylinin elmi baxış bucağında dəyərləndirilən Cavid irsindən bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: romantik poeziya, Hüseyn Cavid, İsa Həbibbəyli, cavidşünaslıq

Məqalə tarixçəsi: göndərilib – 24.09.2024; qəbul edilib – 04.10.2024

Huseyn Javid in the research of academician Isa Habibbayli

Akram Hasanov

Doctor of Philosophy in Theology, Associate Professor
Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS
E-mail: garibekrem@hotmail.com

Abstract. 20th century Azerbaijani romantic poetry was represented by Muhammad Hadi, Huseyn Javid, Abdullah Shaig, Abbas Sahhat. In the lyric poems of the romantics, as in the realists, the themes of freedom, independence, and the desire to see life more beautiful and brighter took place, but the difference was that the romantics ran after more dreams and hopes for the future. They were dissatisfied with the existing life and society they experienced, they saw chaos, wastefulness, oppression, brutality and expressed it in the form of “crying”. Muhammad Hadi wrote in his poem “Human historical tragedies, or renaissance” that the sounds of life reach my ears in the form of cries, the people who will be brothers to each other are actually strangers, this world is a bloody plain, the human race is traveling on this bloody land, justice and love but there is only a name...

The article talks about 20th century Azerbaijani romantic poetry and the work of Huseyn Javid, its most prominent representative, especially Javid's heritage, which is evaluated from the scientific point of view of academician Isa Habibbeyli.

Keywords: romantic poetry, Huseyn Javid, Isa Habibbayli, Javid studies

Article history: received – 24.09.2024; accepted – 04.10.2024

Giriş / Introduction

Görkəmli ədəbiyyatşünas Əziz Mirəhmədov yazırdı ki: “Öz zəmanəsini bəyənməyib pisləmək, bəzən lap heçə endirmək, başqa bir dövrə, ayrı, ideal bir cəmiyyətə can atmaq, mütərəqqi dünya romantizmi kimi, Hadinin başçılıq etdiyi Azərbaycan romantizminin də baş prinsiplərindən biri idi” (Mirəhmədov, 1978: XIII). Ancaq Məhəmməd Hadi bütün bu haqsızlıqların, cəmiyyətdə, gerçəklikdə,

ümumən dünyada baş verən zülmün, vəhşətin bir gün yox olacağına böyük inamla yazırdı ki:

*Açar firdovsi-hürriyyət, füyuzabad olar aləm,
Gülər sübhi-həqiqət, mədələtmötad olar aləm.
Şüaati-müsavat ilə səhni-dad olar aləm,
Kəməndi-eşqi-insaniyyətə müştəq olar aləm...*

[7, s.101].

Əsas hissə / Main Part

Eyni tendensiyanı biz Hüseyn Cavidin lirik şeirlərində də müşahidə edə bilərik. Hüseyn Cavid də Məhəmməd Hadi kimi real həyatda, yaşadığı mühitdə işıq, insanları xoşbəxt edən ideal bir quruluş görmədiyini belə bəyan edirdi:

*Görmədim əsla dikənsiz gül, qaranlıqsız işıq,
Həp vüsali daima təqib edər bir ayrılıq,
Söyliyorlar: «Daim zevqi-səadət var», yazıq!
Seyr edib boş iddiadan başqa bir şey
görmədim! [6, s.76]*

Amma Hüseyn Cavid real həyatda görmədiyi həqiqətləri uzaq, “pək uzaq” bir aləmdə axtarırdı və ya həmin uzaqlıqda olmasını arzulayırdı:

*Bən istərim ki, gözəllər, bütün gözəlliklər
Uzaq-uzaq, pək uzaq bir üfüqdə əylənsin.
Uzaq və incə təbəssümlərilə şamü-səhər,
Həyatə nuri-səfa sərperək çiçəklənsin.
[6, s.77]*

Gələcəyə müraciət romantiklərin dünyagörüşünün, əhvali-ruhiyyəsinin qanunauyğun nəticəsi kim diqqəti cəlb edirdi. Bəli, romantiklərin nəzərində keçmiş nə qədər şirin olsa da, artıq arxada qalmışdı. İndi, real gerçəklik isə fəlakət və müsibətlərlə dolu idi. Odur ki, romantik qəhrəmanın dünyagörüşü və əhvali-ruhiyyə-sindəki bu narahatlıq, tərəddüd və pərişanlıq onu gələcəyin – üçüncü bir dünyanın yaranmasına ümidləndirirdi. Elə başqa bir romantik şair – Abbas Səhhət də belə düşünürdü. Görkəmli tənqidçi-ədəbiyyatşünas, Abbas Səhhətin tədqiqatçısı Kamal Talıbzadə yazırdı ki: “Ümid, gələcək arzusu romantik qəhrəmanın

xəyalında yeni bir aləmin yaranması ilə nəticələnir. Gələcək anlayışı ilə qoşalaşan bu aləm bəzən cənnət, behişt, rizvan adlandırılrsa da, onun real düşüncə ilə bağlanan cəhətləri, konturları da vardır. Bura hər şeydən əvvəl, “hürrlər” dünyasıdır, “məhnət və qəmdən” uzaq olan bu dünyada hər şey azaddır, “bütün insanlar məsud yaşayır”, “təəssüb və cəhalət” aradan qalxmış, “millət elm ilə ziyalanmışdır. Bayrağında əməl ilə işin birliyi yazılmış bu diyarda eşq və məhəbbət hökmranlıq edir” [1, s.XVII].

Azərbaycan romantiklərinin yaradıcılığı ilə bağlı bir çox tədqiqatlarda lirik şeirin janrları barədə maraqlı mülahizələrlə qarşılaşırıq. Akademik İsa Həbibbəylinin “Hüseyn Cavid və sənəti” məqaləsi bu baxımdan çox faydalıdır. İsa Həbibbəyli Cavidin şeir yaradıcılığını çoxəsrlik Azərbaycan lirikasının inkişafında yeni mərhələ sayır və bu şeirlərin fərdi üslubunun romantik-fəlsəfi mahiyyət daşdığını qeyd edir. “İdeal həqiqət axtarıcılığı, xəyalla həqiqət arasındakı təzad, bu təzaddan doğan bəşəri kədərin bədii təcəssümü” şairin lirikasında fəlsəfi ifadəsini tapmışdır. Alim Cavidin bədii yaradıcılığa klassik lirika üslubunda yazılmış qəzəllərlə başladığını, bu qəzəllərin ənənəvi təsvir vasitələri hesabına ərəb-fars tərkibləri ilə “bəzəndiyini” nəzərə çarpdırır. Sonrakı illərdə İstanbulda təhsil alması, türk poeziyasını dərinlən öyrənməsi onun şeir dilində Anadolu şivəsinə məxsus ifadələrin fəallığını artırır. Hüseyn Cavidin şeir yaradıcılığının ilk mərhələsində janr baxımından ənənəvi ikiüslubluluq özünü göstərir. Şair həmin illərdə həm klassik lirika üslubunda qəzəllər, həm də xalq aşiq şeiri ruhunda qoşma və gəraylılar yazmışdır. İsa

Həbibbəyli bunu təbii sayır və qeyd edir ki, xalq aşığı şeiri ənənələri digər romantiklərin yaradıcılığında da geniş yer tutur. Lakin Cavid, tədqiqatçının doğru yozumuna görə, romantik məzmunu mənalandırmağa daha geniş imkan verən janrlara müraciət etmişdir. Tədqiqatçı yazır: “Janr baxımından Hüseyn Cavidin lirikasında bir sıra yeniliklər müşahidə olunur. Belə ki, Cavid Azərbaycan şeirinə ilk dəfə olaraq sonet, marş, şərqi-türkü kimi janrları gətirmişdir. Şairin yaradıcılığında Avropa sonetinin hər iki formasına – ingilis və italyan soneti formalarına rast gəlirik. Cavidin “Qəmər” şeiri ingilis soneti formasına çox yaxındır. Onun “Çəkinmə, gül” şeiri italyan forması qəlibində yazılmışdır. “İbtidai-qəram” şeiri ilə Cavid ədəbiyyatımızda ilk dəfə olaraq quyruqlu sonet yaratmağa müvəffəq olmuşdur. “Neçin” şeirində isə “sonet əklili” poetik formasının müəyyən prinsiplərinə əməl olunmuşdur. Hüseyn Cavidin “Şeyda” pyesində marş ruhlu şeirlər vardır. Ədib dramlarında lirik ünsür kimi şərqlərdən, türkülərdən faydalanmışdır. Hətta “Bu gecə” şeiri ilə Cavid əfəndi sonetin Azərbaycan variantını yaratmağa müvəffəq olmuşdur” [2, s.354]. Nümunə üçün Cavidin məşhur “Çəkinmə, gül!” sonetinə müraciət edək:

*Çəkinmə, gül! O lətif, incə, nazlı qəhqəhələr
Simaxi-ruhimi öpdükcə məsti-zevq olurum.
Şaqir-şaqir ötüşündən, ey əndəlibi-səhər,
Bir ehya duyuram, başqa bir səfa bulurum.*

[3, s.62]

İsa Həbibbəyli klassik dünya dramaturgiyasında “Şekspir üsulu” kimi mənalandırılan lirik və dramatik ünsürlərin vəhdətini Cavidin pyeslərinə də şamil edir. “Niyə Cavid öz pyeslərini şeirlə yazmışdır?” sualına belə cavab verir ki, Azərbaycan ədəbiyyatının bu baxımdan çoxəsrlik zəngin ədəbi təcrübəsi vardır. Şifahi xalq ədəbiyyatımızda dastanlar bütün dövrlərdə şeirlə nəsrin növbələşməsi əsasında yaradılmışdır. Şairlik məharətinə malik olan Cavidin əksər dram əsərlərini şeirlə yazması, mükəmməl mənzum dram əsərlərinin yaranmasına səbəb olmuşdur. Cavidin pyeslərində təsvir olunan qəhrəmanlar öz duyğu və düşüncələrini, dərin mənəvi iztirablarını lirik şeirlərlə ifadə edirlər. İsa Həbibbəyli Cavid dramlarında işlənən şeirləri həm ideya-məzmun, həm də janr etibarilə

zəngin hesab edir, onları üç qrupa ayırır: xalq-aşığı şəkilləri, klassik lirikadan gələn janrlar və yeni poetik formalar. Cavidin öz pyeslərində bayatılara müraciət etməsi qəhrəmanların romantik xarakterlərinin açılmasına xidmət edir. İsa Həbibbəyli “Uçurum” faciəsində Göyərçinin dilindən söylənən belə bir bayatını misal gətirir:

*Göyərçinəm, Göyərçin,
Ağlaram için-için.
Mən bu qara bəxt ilə,
Neçin doğuldum, ah neçin?! [5, s.332]*

İsa Həbibbəyli Cavidin qələmə aldığı qoşma və gəraylılardan da söz açır. Qeyd edir ki, o, həm müstəqil qoşmalar, həm də aşığı poeziyası nümunələrindən seçilən qoşmalar qələmə almışdır. Müstəqil qoşmalarında aşığı şeiri şəkillərində müşahidə olunan ölçü, bölgü, qafiyə tənəsübünü, əsasən qorumuşdur. Dramlarındakı qoşma və gəraylılar isə aşığı poeziyası nümunələrindən seçilir. Cavidin klassik lirikaya, qəzələ, rübaiyə münasibəti isə təbii idi. Onun qəzəlləri öz musiqisi və ritmi ilə seçilirdi. İsa Həbibbəyli buna misal olaraq “Şeyx Sənan” faciəsində kor ərəbin dilindən söylənən qəzəli misal gətirir.

Hüseyn Cavidin dram əsərlərinə lirik ünsür kimi daxil etdiyi şərqi və marşlar da Azərbaycan şeiri tarixində yeni poetik formalardır. İsa Həbibbəyli bu şərqləri xalq aşığı lirikası ənənələri əsasında yaranmış yeni səciyyəli şeirlər adlandırır, bu şərqlərin şifahi ədəbiyyatımızda musiqi və ifaçılıq sənəti ilə bağlı olan bayatı, layla, mahnı və gəraylılarla səsleşdiyini yazır. Bu şərqlər də musiqinin müşayiəti ilə avazla oxunurlar. Məhəbbətdən başına min bələlər gəlmiş Şeyx Sənanın taleyi ilə ifa olunan şərqlərdəki motivlər tam üst-üstə düşür.

*Gözəllərin vəfası yox,
Cəfası var, səfası yox.
Bu sözlərin əsası yox,
Nə etsə yarə yar edər. [5, s.180]*

İsa Həbibbəyli təntənəli üslubda yazılmış, səfərbərlik, həyəcan, çağırış əhvali-ruhiyyəsi ifadə edən himnlərin Cavid yaradıcılığında rast gəlinən nümunələrdən də söz açmışdır. Hələ antik dövrdə qədim Yunanıstanda xor himnləri kimi geniş yayılmış bu şeir formasına XX əsrə qədər Azərbaycan şeirində təsadüf olunmamışdı.

Həmin janrın ilk nümunələrini məhz Cavid yaratmışdır və akademik himnlərin “Şeyda” pyesində fəhlələrin öz acınacaqlı vəziyyəti ilə bağlı səfərbərlik meyillərini ifadə etdiyini göstərir.

*Yaş zindanlar yuvamız,
Fəlakət aşınamız.
Ordular yaxan qurşun*

Olmuş bizim qidamız.

*Arkadaş, ayıl bir an,
Haqsıza olma qurban
Yetər, miskinlik yetər
Qalx! Oyan, oyan, oyan! [4, s.245]*

Nəticə / Conclusion

Akademik İsa Həbibbəylinin “Hüseyn Cavid və sənəti” məqaləsi bir çox məziyyətlərinə görə cavidşünaslıqda maraqlı bir hadisədir. Tədqiqatçı Cavidin tək-cə əsərlərinin ideya-məzmun cəhətləri üzərində dayanmır, onun yaradıcılığının poetik xüsusiyyətlərini də araşdırır.

Ədəbiyyat / References

1. Abbas Səhhət. Əsərləri: [iki cildə] / tərt. ed. K.Talıbzadə. – Bakı: Azərənəşr, 1975. – c.1 – 313 s.
2. Həbibbəyli, İ. Ədəbi şəxsiyyət və zaman. Əsərləri: [on cildə] / İ.Həbibbəyli. – Bakı: Elm və təhsil, 2017. – c.2. – 1067 s.
3. Hüseyn Cavid. Əsərləri. [beş cildə] / tərt. ed. T.Cavid – Bakı: Lider Nəşriyyat, 2007. – c.1. – 263 s.
4. Hüseyn Cavid. Pyeslər. / tərt. ed. T.Cavid – Bakı: Azərənəşr, 1963. – 268 s.
5. Hüseyn Cavid. Seçilmiş əsərləri: [üç cildə] / tərt. ed. T.Cavid – Bakı: Azərənəşr, 1968. – c.1. – 372 s.
6. Hüseyn, C. Əsərləri: [üç cildə] / C.Hüseyn. – Bakı: Azərbaycan Mədəniyyət Fondu, 2003. – c.1. – 504 s.
7. Məhəmməd Hadi. Seçilmiş əsərləri: [iki cildə] / tərt. ed. Ə.Hüseynov və b. – Bakı: Elm, 1978. – c.1. – 470 s.

Гусейн Джавид в исследованиях академика Исы Габиббейли

Акрам Гасанов

Доктор философии по теологии, доцент
Институт рукописей имени Мухаммада Физули НАНА
E-mail: garibekrem@hotmail.com

Резюме. Азербайджанскую романтическую поэзию XX века представляли Мухаммад Хади, Гусейн Джавид, Абдулла Шаиг, Аббас Саххат. В лирических стихотворениях романтиков, как и у реалистов, имели место темы свободы, независимости, стремления видеть жизнь прекраснее и ярче, но разница заключалась в том, что романтики добавляли к будущему больше мечтаний и надежд, о которых они писали. Они были недовольны существующей жизнью и пережитым обществом, видели хаос, расточительность, угнетение, жестокость и выражали это в форме «плача». Мухаммад Хади в своем стихотворении «Человеческие исторические трагедии, или Ренессанс» писал, что «звуки жизни доходят до моих ушей в виде крика, люди, которые были бы друг другу братьями, на самом деле чужие, этот мир – кровавая равнина, человеческий раса путешествует по этой кровавой земле, справедливость и любовь есть только слова».

В статье говорится об азербайджанской романтической поэзии XX века и творчестве ее виднейшего представителя Гусейна Джавида, особенно о наследии Джавида, которое оценивается с научной точки зрения академиком Исы Габиббейли.

Ключевые слова: романтическая поэзия, Гусейн Джавид, Иса Габиббейли, джавидоведение